

ARTYKUŁY

Wojciech Kowalski

wojciech.kowalski@us.edu.pl
Uniwersytet Śląski
Wydział Prawa i Administracji
ul. Bankowa 11 B
40-007 Katowice

Droga do Konwencji UNIDROIT z 1995 roku oraz jej podstawowe rozwiązania The road to the 1995 UNIDROIT Convention and its basic solutions

Summary: This paper examines the regime of the 1995 UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects. It begins with introductory remarks summarizing earlier attempts at similar solutions undertaken by the international community. Then, it analyses the core principle of this treaty, that is, the absolute duty of the possessor of a stolen cultural object to return it. Next, it discusses the complex issue of limitations periods and the provisions on the compensation due to the good faith purchaser of a stolen property. A similar analysis is made in respect of the regime relating to illegally exported cultural objects. Finally, this paper advocates several recommendations aimed at improving the solutions adopted by the Convention in terms of its global effectiveness.

Keywords: UNIDROIT Convention, cultural good, stolen cultural good, a cultural good originating in illegal export, due diligence, compensation

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest analiza Konwencji UNIDROIT z 1995 r., poprzedzona wprowadzeniem, w którym przedstawiono wcześniejsze próby przyjęcia przez społeczność międzynarodową podobnych rozwiązań. Autor omawia następnie szczegółowo bezwzględny obowiązek zwrotu skradzionego dobra kultury, przyjęte terminy przedawnienia oraz odszkodowanie dla nabywcy, który wykazał należytą staranność w nabyciu tego dobra, a także dodatkowe rozwiązania szczegółowe. Analogicznej analizie poddana jest sytuacja posiadacza dobra kultury pochodzącego z nielegalnego wywozu. Artykuł kończą rozważania na temat możliwych zmian udoskonalających rozwiązania przyjęte w Konwencji.

Słowa kluczowe: Konwencja UNIDROIT, dobro kultury, skradzione dobro kultury, dobro kultury pochodzące z nielegalnego wywozu, należyta staranność, odszkodowanie

Zgodnie ze swym tytułem, Konwencja UNIDROIT o skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dobrach kultury z 1995 r.¹ reguluje dwie kwestie mające podstawowe znaczenie dla ochrony dziedzictwa kulturowego. Najogólniej rzecz ujmując, wprowadza zasadę restytucji skradzionych dóbr kultury oraz zasadę zwrotu dóbr tego rodzaju, jeżeli zostały nielegalnie wywiezione za granicę. Nie ulega wątpliwości, że obydwie zasady należały i nadal należą do niezwykle spornych i trudnych zagadnień prawnych, przy czym pierwsza z nich ma własną i długą historię tych sporów². Dlatego już na wstępie artykułu można podkreślić, że przyjęcie tego aktu miało znaczenie przełomowe, albowiem po raz pierwszy udało się na arenie międzynarodowej osiągnąć w tym zakresie tak daleko idące porozumienie. Jak łatwo się domyślić, osiągnięcie tego porozumienia nie było łatwe i niewątpliwie wieńczy pewien okres starań społeczności międzynarodowej zmierzających do rozwiązania wspomnianych problemów. Poprzedziły je datujące się od czasów przedwojennych burzliwe nieraz dyskusje nad projektami wielu dokumentów, które chociaż w części miały tym problemom zaradzić, ale nie udało się ich na ogół przyjąć. Stanowią one jednak ważne antecedencje ilustrujące mozolną drogę „dochodzenia” do przyjęcia Konwencji.

¹ Tłumaczenie polskie Konwencji W. Kowalski, *Konwencja UNIDROIT o skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dobrach kultury*, Studia i Materiały nr 102, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1996.

² W odniesieniu ogólnie do rzeczy sięga ona czasów antycznych, por. W. Kowalski, *Nabycie własności dzieła sztuki od nieuprawnionego*, Zakamycze, Kraków 2004, s. 15 i n.

Dla lepszego zrozumienia trudności, jakie musieli pokonać twórcy Konwencji UNIDROIT, warto przypomnieć chociażby główne argumenty i rozwiązania wcześniejszych projektów³. Najważniejszym problemem bezpiecznego obrotu dziełami sztuki, podniesionym jeszcze przed II wojną światową, było ujednoczenie zasad nabywania dóbr kultury od nieuprawnionego w skali międzynarodowej. Wynikał on z różnic w krajowych regulacjach nabywania własności rzeczy *a non domino*, które były owocem odmiennego kształtowania się prawa cywilnego w poszczególnych krajach i mocno utrwalonej obecnie tradycji⁴. Jako pierwsza podjęła to wyzwanie Liga Narodów, przyjmując w 1932 r. uchwałę o potrzebie ochrony dorobku kulturalnego narodów, której realizacja przypadła w udziale Międzynarodowemu Urzędowi Muzeów⁵. W uchwale zwrócono m.in. uwagę na „niepewność prawa oraz jego relatywną jedynie efektywność w stosunkach międzynarodowych” i zgłoszono postulat „dodania do ochrony ustanowionej dla dzieł sztuki i innych obiektów o znaczeniu historycznym dalszych gwarancji wynikających z regulacji międzynarodowych”⁶. Warto podkreślić, że obok rozwiązania kwestii cywilnoprawnych skutków kradzieży chciano wówczas wprowadzić także zasadę powszechnego uznawania zakazów wywozu dóbr kultury za granicę, ustanowionych w prawach krajowych⁷. Zamiar ten ujawniał już tytuł opracowanego w rok po uchwale projektu, który brzmiał: „Konwencja o repatriacji obiektów o znaczeniu artystycznym, historycznym lub naukowym, które zostały zgubione, skradzione lub bezprawnie zbyte lub wywiezione za granicę”⁸. Jak się podkreśla, osiã dokumentu było zapobieganie możliwości nabywania własności dóbr kultury wbrew woli właścicieli i jednocześnie zapewnienie im ochrony w postaci formalnie uznanego prawa do restytucji⁹. Wyrażał to art. 2 projektu, zawierający zobowiązanie się państw stron konwencji do nieuznawania ważności transakcji obejmujących dzieła wskazane w jego tytule, przy jednoczesnym

³ Por. bliższe omówienie tych dyskusji oraz projektów, W. Kowalski, *Nabycie...*, s. 188 i n. Autor wykorzystał tamte wywody przy pisaniu niniejszego artykułu.

⁴ Por. szersze omówienie tego zagadnienia na tle historycznym, W. Kowalski, *Nabycie...*, s. 151 i n.

⁵ S.E. Nahlik, *Zagadnienie międzynarodowej ochrony dzieł sztuki w czasie pokoju*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Juliana Makowskiego z okazji 50-lecia pracy naukowej*, kom. red. T. Cieślak, L. Gelberg, W. Morawiecki Warszawa 1957, s. 236.

⁶ Ibidem.

⁷ Ch. de Visscher, *International Protection of Works of Art and Historic Monuments*, The Department of State Publication 3590, Washington, 1949, s. 857.

⁸ Preliminary draft Convention on the Repatriation of Objects of Artistic, Historic, or Scientific Interest, Which Have Been Lost, Stolen or Unlawfully Alienated or Exported.

⁹ V. Esposito, L. Fiorillo, *The Harmonization of National Legal Systems – A Precondition for Effective International Co-operation in the Restitution of Unlawfully Removed Cultural Property*, w: *International Legal Protection of Cultural Property. Proceedings of the Thirteenth Colloquy on European Law, Delphi, 20-22 September 1983*, Council of Europe, Strasbourg 1984, s. 117.

wykluczeniu dobrej wiary ich nabywcy przez publikację informacji o „bezprawnym zniknięciu” (*unlawfull disappearance*). Po spełnieniu tego warunku właściciel miał pięć lat na odzyskanie straconego dzieła sztuki, a nadto zachowywał prawa do odszkodowania¹⁰.

Z powodu braku rozróżnienia własności publicznej i prywatnej dzieł sztuki projekt nie uzyskał akceptacji wielu państw, głównie USA i Wielkiej Brytanii. Spowodowało to jego zmianę, m.in. poprzez ograniczenie generalnego prawa do restytucji tylko do obiektów należących do państwa lub instytucji publicznych. Obiekty prywatne podlegać mu miały jedynie w wyniku złożenia specjalnej deklaracji w chwili przystępowania do konwencji¹¹. Wprowadzono także możliwość składania roszczeń restytucyjnych zarówno na drodze dyplomatycznej, jak i sądowej, a nadto zmieniono tytuł projektu na bardziej ogólny: „Konwencja o ochronie narodowego dziedzictwa historycznego i artystycznego”¹². Jak się okazało, w rezultacie ponownych konsultacji, projekt musiał być jeszcze raz zmieniony. Tym razem m.in. włączono ważne ze względu na interes narodowy obiekty z kolekcji prywatnych do systemu ochrony zbiorów państwowych i publicznych¹³ i po raz kolejny skorygowano tytuł na: „Konwencja o ochronie narodowych kolekcji sztuki i historii”¹⁴. W tej postaci miał on być już przyjęty, ale wybuch wojny uniemożliwił zorganizowanie stosownej konferencji i prace nad nim zostały zaniechane.

Po zakończeniu wojny inicjatywy w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego stały się domeną UNESCO. Swoistym zaś stymulatorem działań organizacji w omawianym zakresie był niewątpliwie zapoczątkowany kilka lat po wojnie wzrost cen, który nie mógł nie zostać zauważony w świecie przestępczym. Przybrał on bowiem skalę wcześniej niespotykaną, skoro np. w latach 1951-1969 ceny malarstwa nowoczesnego wzrosły 29-krotnie, dzieł impresjonistów 18-krotnie, a rycin starych mistrzów 37-krotnie¹⁵. Na forum UNESCO przyjęto więc wpięrk rekomendację w sprawie środków zakazywania i zapobiegania nielegalnemu wywozowi, przywozowi oraz przenoszeniu własności dóbr kultury¹⁶, a opracowanie wiążącego państwa dokumentu zapowiedział jednocześnie dyrektor generalny tej organizacji, stwierdzając, że jest zdecydowany „zbudować system prawa przegna-

¹⁰ R. Goy, *Le régime international de l'importation, de l'exportation et du transfert de propriété des biens culturels*, „Annuaire français de droit international” 1970, Vol. 16, s. 614.

¹¹ P.J. O’Keefe, *Commentary on the UNESCO 1970 Convention on Illicit Traffic*, Institute of Art and Law, Leicester 2000, s. 10.

¹² Convention on the Protection of National Historic and Artistic Patrimony.

¹³ R. Goy, op. cit., s. 614.

¹⁴ Convention on the Protection of National Collections of Art and History.

¹⁵ G. Keen, *The Sale of Works of Art. A Study based on the Times-Sotheby Index*, London 1971, s. 48.

¹⁶ Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property. Conventions and Recommendations of UNESCO Concerning the Protection of the Cultural Heritage, Paris, UNESCO, 1985, s. 137 i n., tłum. polskie W. Sieroszewski, *Ochrona dóbr kultury w ustawodawstwie UNESCO*, wyd. 2 uzup., Warszawa 1978, s. 121 i n.

czony do stworzenia bardziej uczciwego międzynarodowego rynku dzieł sztuki¹⁷. Wynikiem tej zapowiedzi było przyjęcie Konwencji UNESCO w sprawie środków zakazywania i zapobiegania nielegalnemu wywozowi, przywozowi oraz przenoszeniu własności dóbr kultury w 1970 r.¹⁸ Istotą dokumentu w omawianym kontekście jest współpraca państw w zakresie zwalczania kradzieży i nielegalnego wywozu tych dóbr. Na pierwszej płaszczyźnie, zgodnie z art. 7, państwa winny zapobiegać przywozowi dóbr kultury skradzionych z muzeów lub publicznych zabytków religijnych i świeckich, a także podobnych instytucji, przyjmując, że dobra te posiadają odpowiednią dokumentację jako należące do inwentarzy tych instytucji (art. 7 b.i. Konwencji)¹⁹. Jednocześnie mają one współdziałać na rzecz doprowadzenia do zwrotu takich dóbr, jeżeli dobra te zostały przywiezione na ich terytorium, w szczególności zaś przedsięwziąć właściwe środki mające na celu ich odzyskanie i zwrot na wniosek państwa pochodzenia skierowany drogą dyplomatyczną, pod warunkiem wszak wypłaty należnego odszkodowania osobie, która nabyła ten obiekt w dobrej wierze lub ma ważny tytuł jego własności (art. 7 b.ii. Konwencji)²⁰. Jeżeli chodzi o drugą płaszczyznę współpracy, to obowiązek państw polega przede wszystkim na zapobieganiu nabywaniu dóbr kultury nielegalnie wywiezionych z innych państw przez położone na ich terytoriach muzea i inne podobne instytucje (art. 7 a. Konwencji)²¹.

Przyjęcie Konwencji było w świetle opisanych wcześniej trudności sukcesem, ale szybko podniesiono jej liczne mankamenty. Przede wszystkim wskazano na

¹⁷ „decided to establish [...] a legal system to create a more honest international trade in works of art”. G. Bolla, *Keynote Address: The UNESCO Convention on Illicit Traffic in Art*, „New York University Journal of International Law and Politics” 1983, Vol. 15, s. 768.

¹⁸ Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property. Conventions and Recommendations of UNESCO Concerning the Protection of the Cultural Heritage, Paris, UNESCO, 1985, s. 137 i n., tłum. polskie Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106 oraz W. Sieroszewski, op. cit., s. 123 i n.

¹⁹ „The State Parties to this Convention undertake: b.i.: to prohibit the import of cultural property stolen from a museum or a religious or secular public monument or similar institution in another State Party to this Convention [...], provided that such property is documented as appertaining to the inventory of that institution [...]” (art. 7 b.i.).

²⁰ „The State Parties to this Convention undertake: b.ii.: at the request of the State Party of origin, to take appropriate steps to recover and return any such cultural property imported after the entry into force of this Convention in both States concerned, provided however, that the requesting State shall pay just compensation to an innocent purchaser or to a person who has a valid title to that property. Requests for recovery and return shall be made through diplomatic offices” (art. 7 b.ii.).

²¹ „The State Parties to this Convention undertake: a.: To take the necessary measures, consistent with national legislation, to prevent museums and similar institutions with their territories from acquiring cultural property originating in another State Party which has been illegally exported after entry into force of this Convention, in the State concerned. Whenever possible, to inform a State of origin Party to this Convention of an offer of such cultural property illegally removed from that State after the entry into force of this Convention in both States” (art. 7 a.).

wiele niejasności interpretacyjnych²², a także zakres ograniczony do ochrony własności publicznej. Był to wynik konieczności pogodzenia różnych wchodzących tu w grę interesów, co, jak podkreślono, zaowocowało wieloma kompromisami i „skazami” tekstu²³. W ich wyniku Konwencja nie mogła rozwiązać licznych problemów i obejmowała relatywnie wąski zakres regulacji, już w czasie swego powstania niebędący wystarczającą reakcją na stale rosnący wzrost kradzieży dóbr kultury czy nielegalny wywóz. Jej słabość ujawniły także głośne przypadki świadomego wykorzystania różnic w unormowaniach prawnych między państwami do skutecznego przeniesienia własności skradzionych dzieł sztuki²⁴. W momencie uchwalania Konwencji było jednak jeszcze za wcześnie na globalną regulację, np. kwestii nabycia w dobrej wierze skradzionego dobra kultury czy przedawnienia roszczeń, ale jej przyjęcie ukierunkowało szeroką międzynarodową dyskusję²⁵, która uitorowała drogę do zmierzania się z czasem i z takimi problemami w Konwencji UNIDROIT.

Zanim do tego doszło, w Instytucie Unifikacji Prawa Prywatnego (UNIDROIT) w Rzymie rozpoczęte zostały prace nad ogólniejszym dokumentem, który odnosił się także do kwestii nabycania skradzionych dzieł sztuki. Przygotowany w ich wyniku projekt konwencji poświęcony był ustaleniu zuniformizowanych zasad nabycania własności w dobrej wierze rzeczy ruchomych wszelkiego rodzaju²⁶. Jak wynika z raportu wyjaśniającego²⁷, komitet ekspertów przygotowujących ten projekt miał jednak również na uwadze szczególne zagrożenia, na jakie narażony był obrót dobrami kultury. Uznano, iż „wobec gwałtownego wzrostu w ostatnim czasie przestępczego obrotu w dziedzinie dzieł sztuki i starożytności”²⁸ należy zagwarantować ich właścicielom skuteczniejszą ochronę prawną, co znalazło swój wyraz w propozycji art. 11 projektu, zawierającej bezwzględne wykluczenie możliwości nabycia w dobrej wierze rzeczy tego rodzaju, jeżeli pochodzą one z kradzieży. W projekcie podkreślona była także wzmacniająca ochronę dóbr kultury rola wpisu ich do rejestrów publicznych (art. 6 projektu)²⁹.

²² Szeroko przedstawia je P.J. O’Keefe, *Commentary...*, s. 34 i n., por. także W. Kowalski, *Nabycie...*, s. 195 i n.

²³ P.J. O’Keefe, *Commentary...*, s. 130.

²⁴ W. Kowalski, *Nabycie...*, s. 207.

²⁵ P.J. O’Keefe, *Commentary...*, s. 130.

²⁶ Uniform Law on the Acquisition in Good Faith of Corporeal Movables (LUAB). UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects: Explanatory Report, „Uniform Law Review” 2001, Vol. 3, t. 480.

²⁷ *Projet de convention portant loi uniforme sur l’acquisition de bonne foi d’objets mobiliers corporels. Texte arrêté par le Comité d’experts gouvernementaux réuni par UNIDROIT, avec rapport explicatif par M. Jean-Georges Sauveplanne, Membre du Conseil de Direction d’UNIDROIT, Rome, Septembre 1975, UNIDROIT 1975, Etude XLV, Doc. 58, s. 37.*

²⁸ „in view of the recent enormous upsurge in criminal trafficking in works of art and antiquities” (ibidem, s. 47).

²⁹ Por. szczegółowe omówienie tego projektu, W. Kowalski, *Nabycie...*, s. 115 i n.

Trudne do pogodzenia różnice w ustawodawstwach krajowych w zakresie regulacji nabycia własności *a non domino* oraz przywiązanie do tradycyjnych rozwiązań nie pozwoliły na przyjęcie tej konwencji, a zatem wspomniany projekt nie stał się prawem. Tymczasem sytuacja na międzynarodowym rynku sztuki, która tak niepokoiła autorów tego projektu, nie tylko nie poprawiła się, ale się pogorszyła. W ślad za niemalejącą zwyczajną cen wzrastała nadal liczba kradzieży dzieł sztuki³⁰. Tylko od początku prac i dyskusji nad wspomnianym projektem i przyjęciem Konwencji UNIDROIT z 1995 r. w samych Włoszech dokonano 30 000 kradzieży, a w ich wyniku dziedzictwo tego kraju utraciło ok. 470 000 różnego rodzaju zabytków ruchomych³¹. Jako przykład eskalacji kradzieży podaje się także sytuację w krajach Europy Centralnej i Wschodniej po zmianach politycznych końca lat 90., gdzie odnotowano skokowy ich wzrost, szczególnie w Czechach i w Rosji³². Skala tej przestępczości zaniepokoiła nawet Radę Europy, która zajęła się tym zagadnieniem, polecając podjęcie odpowiednich środków³³. W omawianym kontekście należy jeszcze wspomnieć o często pomijanym, a niezwykle szkodliwym zagadnieniu nielegalnych wykopalisk³⁴, które zgodnie z prawem wielu krajów traktuje się na równi z kradzieżą, jako że wydobywane w ich wyniku zabytki uznane są za własność państwową³⁵. Jak wiele tak pozyskanych zabytków wchodzi w skład oferty rynkowej nielegalnego pochodzenia, świadczą wyniki badań nad pochodzeniem oferowanych do sprzedaży w latach 1954-1998 antycznych waz greckich. Okazało się, że 80% takich waz nie miało wykazanej w katalogach aukcyjnych żadnej proveniencji³⁶, chociaż jest to zwyczajowo wymagane³⁷, a trzeba dodać, że liczba

³⁰ R.E. Spiel, *Art. Theft and Forgery Investigation. The Complete Field Manual*, Springfield, Illinois 2000, s. 31.

³¹ P. Ogrodzki, *Kradzieże dzieł sztuki sakralnej we Włoszech*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2002, nr 1, s. 28.

³² Por. szerzej na ten temat W. Kowalski, *Przestępczość a ochrona dziedzictwa kulturalnego krajów Europy Centralnej i Wschodniej*, „Ochrona Zabytków” 1993, nr 2 oraz idem, *The Protection of historic Buildings and Their Artistic Contents Against Crime and Wilful Damage. The Situation in Central and Eastern Europe*, w: *The Protection of Historic Buildings and their Artistic Contents Against Wilful Damage*, Cultural Heritage, No. 33, Council of Europe Press, Strasbourg 1995.

³³ Report on the Situation of the Cultural Heritage in Central and Eastern Europe, Council of Europe, Parliamentary Assembly, Doc. 6538, Strasbourg, 1991, Council of Europe 1992, Recommendation No 1172 on the Situation of the Cultural Heritage in Central and Eastern Europe.

³⁴ Szerzej na ten temat por. C. Renfrew, *Loot, Legitimacy and Ownership. The Ethical Crisis in Archaeology*, London 2000.

³⁵ Por. szerzej na ten temat L.V. Prott, P.J. O’Keefe, *Law and the Cultural Heritage*, Vol. 1: *Discovery and Excavation*, Abington 1984, s. 189 i n.

³⁶ V. Nørskov, *Greek Vases for Sale: Some Statistical Evidence*, w: N. Brodie, K. Walker Tubbs (red.), *Illicit Antiquities. The Theft of Culture and the Extinction of Archaeology*, London – New York 2002, s. 23 i n.

³⁷ Drogę waz antycznych od nielegalnych wykopalisk we Włoszech do oferty domu aukcyjnego Sotheby’s w Londynie, w tym sposoby „prania” ich proveniencji, opisuje szczegółowo P. Watson w opublikowanej w Polsce książce: *Dom aukcyjny Sotheby’s za zamkniętymi drzwiami*, Warszawa 2004. Por. szczególnie rozdział piąty, zatytułowany *Wazy apulijskie*, s. 113 i n.

oferowanych na rynku waz zmniejszyła się o połowę, od kiedy zaczął działać specjalny oddział policji włoskiej do walki z nielegalnymi wykopaliskami³⁸. Podany opis skali kradzieży dzieł sztuki w trzeciej ćwierci ubiegłego wieku należy jeszcze uzupełnić istotną dla analizowanego tematu informacją, że wykrywalność tego rodzaju przestępstw wynosi w skali światowej ok. 6%³⁹, a zatem do obrotu trafia z pewnością nie mniej niż 90% skradzionych przedmiotów.

Mając na uwadze podane fakty, nie mogą dziwić podnoszone w tamtych latach apele o wzmoczenie ochrony prawnej ruchomych dóbr kultury. Pewne inicjatywy podjęto m.in. na forum europejskim. W 1985 r. pod auspicjami Rady Europy opracowano i przyjęto Europejską konwencję o przestępstwach przeciwko dobrom kultury⁴⁰, która opierała się przede wszystkim na współpracy państw zobowiązanych do zwrotu dóbr kultury ujawnionych na ich terytoriach, jeżeli zostały przywiezione z terytorium innego państwa po dokonaniu tam przestępstwa przeciwko tym dobrom⁴¹. W załączniku III do Konwencji wskazano natomiast, że do czynów uzasadniających roszczenie restytucyjne należy kradzież, ale także nabycie dobra kultury pochodzącego z kradzieży lub innego przestępstwa przeciwko tym dobrom, jeżeli nabycie to nastąpiło w warunkach wskazujących na znaczne niedbalstwo (art. 6 Konwencji)⁴². Wśród niedostatków tego dokumentu wskazano zaś brak rozwiązania problemu ewentualnego odszkodowania⁴³. Jak wspomniano, Konwencja została wprawdzie przyjęta, ale nie weszła w życie ze względu na brak ratyfikacji.

Pomyślnie zakończył się natomiast proces opracowania i przyjęcia Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego z 1969 r., zmienionej w 1992 r.⁴⁴, której stroną jest także Polska⁴⁵. W dokumencie tym nie znajdziemy co prawda klauzul o charakterze restytucyjnym, ale zawiera on art. 10, zobowiązujący

³⁸ Na temat działalności tej jednostki por. np. H. Eakin, *Looted Antiquities. Italy is claiming that Hundreds of Objects in American Museums were illegally Excavated*, *Art News* 2002, s. 122 i n.

³⁹ R.E. Spiel, op. cit., s. 32.

⁴⁰ European Convention on Offences Relating to Cultural Property, *European Treaty Series*, Vol. 119, Council of Europe, Strasbourg 1985. Por. także *Explanatory Report on the European Convention on Offences Relating to Cultural Property*, Strasbourg 1985.

⁴¹ „The Parties undertake to co-operate with a view to the restitution of cultural property found on their territory, which has been removed from the territory of another Party subsequent to an offence relating to cultural property committed in the territory of a Party [...]” (art. 6).

⁴² „The acquisition in a grossly negligent manner of cultural property obtained as the result of theft or of an offence against property other than theft” (Appendix III, 2 c.).

⁴³ P.J. O’Keefe, L.V. Prott, *Law and the Cultural Heritage*, Vol. 3: *Movement*, Butterworths, London – Edinburgh 1989, s. 681.

⁴⁴ European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (revised), *European Treaty Series*, Vol. 143, Valetta – La Valetta, 16 I 1992. Por. także: *Protection of Archaeological Heritage. Explanatory Report on the Revised Convention opened for Signature on 16 January 1992*, Strasbourg 1993.

⁴⁵ Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r., Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564 i 565.

państwa do gromadzenia danych dotyczących nielegalnych wykopalisk oraz informowania właściwych organów państwa pochodzenia obiektu o złożeniu oferty zakupu zabytku, co do którego zachodzi podejrzenie, że pochodzi z nielegalnych wykopalisk lub został nielegalnie zawłaszczony w trakcie wykopalisk autoryzowanych przez odpowiednie władze⁴⁶. Realizacja tych zobowiązań niewątpliwie pogorszy sytuację prawną nielegalnych „archeologów” i nabywców takich obiektów, a zatem Konwencja może przyczynić się do zapobiegania nielegalnemu obrotowi zabytkami archeologicznymi.

Wśród obowiązujących dokumentów europejskich należy wymienić dwa kolejne dokumenty – regulację na temat eksportu dóbr kultury⁴⁷ oraz dyrektywę dotyczącą zwrotu nielegalnie wywiezionych dóbr kultury z 1993 r., zmodyfikowaną w 2014 r.⁴⁸ Ich celem jest ochrona integralności narodowego dziedzictwa kulturalnego poszczególnych państw członkowskich Unii Europejskiej. Osiąga się go przez uznanie wewnętrznych przepisów tych państw w zakresie kontroli eksportu zabytków⁴⁹ i umożliwienie ich realizacji, m.in. poprzez system licencji wywozowych oraz dopuszczenie roszczeń o zwrot obiektów wywiezionych bez zezwolenia na terytorium innego państwa członkowskiego. Niewątpliwie mogą się wśród nich znaleźć także objekty skradzione i nabyte potem w dobrej wierze⁵⁰. Co jednak trzeba podkreślić, dyrektywa nie rozstrzyga w żaden sposób o prawie ich własności⁵¹.

Na tak prezentującym się tle faktycznym i prawnym podjęto wysiłki w celu opracowania nowego aktu prawa międzynarodowego, który obejmowałby swym działaniem szerszy zakres zabytków ruchomych oraz oferowałby skuteczniejsze

⁴⁶ Szerzej na ten temat por. P.J. O’Keefe, *The European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*, „Antiquity” 1993, Vol. 67, No. 255, s. 411 i 412.

⁴⁷ Council Regulation (EEC) No 3911/92 of 9 December 1992 on the Export of Cultural Goods, Official Journal of the European Communities No L 395/1.

⁴⁸ Council Directive 93/7/EEC of 15 March 1993 on the Return of Cultural Objects Unlawfully Removed from the Territory of a Member State, Official Journal of the European Communities No L 74/74. Por. obszernie omówienie dyrektywy, J. De Ceuster, *Les règles communautaires en matière de restitution de biens culturels ayant quitté illicitement le territoire d’un Etat membre Analyse de la directive 93/7/CEE du 15 mars 1993*, Revue du Marché Unique Européen 1993, Vol. 2, s. 34 i n., także M. Niedźwiedz, *Obrót dobrami kultury w Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej, z. 73, Kraków 2000. Modyfikacja dyrektywy por. dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona), Dz. Urz. UE L 159 z 28.05.2014, s. 1 i n.

⁴⁹ Trzeba w tym miejscu wyjaśnić, że niektóre państwa, np. Włochy, Hiszpania i Grecja, stosują daleko idące restrykcje eksportowe w tym zakresie, a np. Belgia nie stosuje w ogóle takiej kontroli. Por. teksty odpowiednich regulacji prawnych, A.M. Compagna, P. Petrarola, *Beni culturali e Mercato Europeo. Norme sull’exportazione nei paesi della Comunità*, Roma 1991.

⁵⁰ M. Niedźwiedz, op. cit., s. 81.

⁵¹ W art. 12 dyrektywy wyraźnie podkreślono, że „Ownership of the cultural object after return shall be governed by that law of the requesting Member State”.

środki prawne ich ochrony niż rozwiązania zawarte w obowiązującej już Konwencji UNESCO z 1970 r. Na podjęcie tej inicjatywy wpływ miały także relatywnie nowe czynniki, jak bardzo duże ułatwienia w przekraczaniu granic, a w przypadku obszaru Unii Europejskiej praktyczne ich zniknięcie, a także międzynarodowy obrót dziełami sztuki z wykorzystaniem wciąż dużych różnic w ustawodawstwach krajowych, pozwalających na nabycie własności kradzionego dzieła sztuki w pełnym majestacie prawa. Szczególnie rażącym przykładem takiej sytuacji była głośna w 1980 r. sprawa *Winkworth v. Christie, Manson & Woods Ltd.*⁵², przegrana przez okradzionego kolekcjonera przed sądem w Londynie. Skradziona mu na terenie Anglii kolekcja japońskich rzeźb z kości słoniowej została wywieziona do Włoch i tam sprzedana. Nabywca w dobrej wierze, Marchese Paolo Da Pozzo, przywiózł ją do Londynu i wystawił na sprzedaż w domu aukcyjnym Christie's. Poszkodowany kolekcjoner rozpoznał swą kolekcję w katalogu aukcyjnym i uzyskał wstrzymanie sprzedaży, ale dalszy jej los zależał od skuteczności roszczenia windykacyjnego. W sądzie roszczenie to zostało oddalone, gdyż na podstawie prawa międzynarodowego prywatnego sędzia zastosował prawo włoskie i przyjął, iż właścicielem kolekcji pozostaje Marchese Da Pozzo, który nabył do niej prawo własności na skutek ważnej transakcji dokonanej w Rzymie. Podstawą tego nabycia był art. 1153 włoskiego kodeksu cywilnego, który dopuszcza nabycie własności rzeczy ruchomej w dobrej wierze *a non domino* z chwilą objęcia jej w posiadanie.

Ta bulwersująca sprawa była tak jaskrawym przykładem rozmyślnego wykorzystania różnic ustawodawczych⁵³, że nieco wygasła po przyjęciu Konwencji UNESCO z 1970 r. dyskusja na temat ochrony dzieł sztuki w omawianym kontekście uzyskała nowy impuls, nakazujący po raz kolejny rozważyć zasadność reguł obowiązujących w zakresie ochrony nabywców w dobrej wierze dóbr kultury w różnych krajach⁵⁴. Jak wiadomo, w wielu krajach dominuje tradycyjnie silna ochrona

⁵² *Winkworth v. Christie, Manson & Woods Ltd.* [1980] 1Ch., s. 496.

⁵³ Por. np. K. Siehr, *International Art Trade and the Law*, „Recueil des Cours” 1993, Vol. 6, s. 97.

⁵⁴ Ówczesna dyskusja na ten temat ma obszerną literaturę zarówno w Europie, jak i w Stanach Zjednoczonych, por. m.in. J. Chatelain, *Means of Combating the Theft and Illegal Traffic in Works of Art in the Nine Countries of the EEC*, Commission of the European Communities. Doc. XII/757/76-E, Brussels 1976; S. Rodota, *The Civil Law Aspects of the International Protection of Cultural Property*, *International Legal Protection of Cultural Property*, Council of Europe, Strasbourg 1984, s. 99 i n.; idem, *Explanatory Memorandum, The Art Trade*, Council of Europe Doc. 5834-E, Strasbourg 1988; P.M. Bator, *The Conception of the National Artistic Patrimony and Its Protection by National and International Rules Regarding the Illicit Trade in Art*, w: *The Penal Protection of Works of Art*, Siracusa 1983; L.J. Borodkin, *The Economics of Antiquities Looting and a Proposed Legal Alternative*, „Columbia Law Review” 1995, Vol. 95, No. 2; M. Colley, *The Effect of Efforts to Control Illicit Art Traffic on Legitimate International Commerce in Art*, „Georgia Journal of International and Comparative Law” 1978, Vol. 8, No. 2; A. Hawkins, R.A. Rothman, D.B. Goldstein, *A Tale of Two Innocents: Creating an Equitable Balance Between the Rights of Former Owners and Good Faith Purchasers of Stolen Art*, „Fordham Law Review” 1995, Vol. 64; A.E. Hayworth, *Stolen Artwork: Deciding Ownership Is No Pretty Picture*, „Duke Law Journal” 1993, Vol. 43, No. 2; K.S. Jore, *The Illicit Movement of Art and Artifact: How Long Will the Art Market Continue to Benefit from Ineffective Laws Governing Cultural Property?*, „Brooklyn Journal of International Law” 1987, Vol. 13, No. 1; M.J. Kelly, *Conflicting Trends in the Flourishing International Trade of Art and Antiquities:*

tego nabywcy, chociaż w niektórych z nich dobra kultury stanowiące *domain public* są z niej wyłączone lub uzyskują nawet status *res extra commercium*. W innych zaś stosuje się generalnie zasadę *nemo dat* i mocniej chroni poszkodowanego właściciela, w związku z czym specjalna ochrona zabytków ruchomych nie jest potrzebna. Obowiązuje także cała gama rozwiązań pośrednich⁵⁵.

Chcąc ominąć przeszkody wynikające z przywiązania do lokalnych tradycji prawnych, proponowano m.in., aby jedynym dopuszczalnym instrumentem obrotu międzynarodowego dziełami sztuki był „legalny transfer”, który co do zasady nie mógłby wiązać się z jakąkolwiek postacią naruszenia prawa karnego. Musiałby nadto odpowiadać wymogom cywilnoprawnym i administracyjnym, wprowadzonym dla obrotu z zagranicą przez państwo posiadające związek kulturowy z dobrami stanowiącymi przedmiot tego transferu⁵⁶. Wraz z wzmocnieniem dyskusji prawniczej nadszedł czas na inicjatywę opracowania nowego instrumentu, który zawierałby ujednolicone normy i godził sprzeczne interesy i tradycje. Wysunęło ją UNESCO, a odpowiedni projekt przygotować miała bardziej wyspecjalizowana instytucja międzynarodowa. Pod uwagę brano rzymski Instytut Unifikacji Prawa Prywatnego (UNIDROIT) oraz Haską Konferencję Prawa Prywatnego Międzynarodowego. Po konsultacjach zdecydowano, że projekt opracuje UNIDROIT⁵⁷. Wyłoniona przez Instytut w celu przygotowania projektu grupa ekspertów stanęła przed niezwykle trudnym zadaniem znalezienia jednolitych rozwiązań kompromisowych w zakresie co prawda ściśle prawnym, ale mającym wyraźny kontekst polityczny⁵⁸. Wystarczy przypomnieć, że chodziło o zwrot skradzionych dóbr kultury niezależnie od rodzaju poszkodowanego właściciela, w tym niedające się praktycznie uniknąć problemy przedawnienia i nabycia dobra kultury w dobrej wierze. Ponadto eksperci musieli zmierzyć się z nieuznaną przez wszystkie państwa kontrolą eksportu, a także znalezieniem skutecznej i szybkiej procedury zwrotu

Restitutio in Integrum and Possessio animo Ferundi/Lucrandi, „Dickinson Journal of International Law” 1995, Vol. 14, No. 1; K.A. Leah, *The Current Status of the International Art Trade*, „Suffolk Transnational Law Journal” 1986, Vol. 10, No. 1; J.H. Merryman (with A.E. Elsen), *Hot Art. - Re-examination of the Illegal International Trade in Cultural Objects*, w: *The Penal Protection of Works of Art*, Siracusa 1983.

⁵⁵ Por. szersza analiza tych wszystkich rozwiązań, W. Kowalski, *Nabycie...*, s. 151 i n., tamże dalsza bogata literatura.

⁵⁶ „In substance «lawful transfer» should mean a transfer which on the one hand does not involve any violation of the criminal law and on the other is in accordance with the (civil and administrative) rules laid down for international transfer by the state to whose civilization the property in question bears witness”. S. Rodota, *The Civil Law Aspects...*, s. 6.

⁵⁷ *UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects: Explanatory Report*, „Uniform Law Review” 2001, Vol. 3, s. 477. Por. także L. Prott, *The UNIDROIT Convention on stolen or illegally exported cultural objects - Ten years on*, „Uniform Law Review” 2009, Vol. 14, s. 215.

⁵⁸ Podstawą prac tej grupy były dwa opracowania studyjne: G. Reichelt, *The Protection of Cultural Property*, UNIDROIT 1986, Study LXX - Doc. 1; *The International Protection of Cultural Property*, UNIDROIT 1988, Study LXX - Doc. 4 oraz pierwszy projekt konwencji opracowany przez R. Loewe, *Preliminary Draft Convention on the Restitution of Cultural Property*, UNIDROIT 1988, Study LXX - Doc. 3.

zarówno zabytków skradzionych, jak i wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem państwa wywozu. Wspomniany aspekt polityczny wynikał z całkowicie sprzecznych interesów tzw. państw eksporterów i państw importerów dóbr kultury, które to pojęcia odzwierciedlały zacierający się już dzisiaj podział na kraje tzw. Zachodu oraz uboższej reszty świata.

Niejako wbrew tym wszystkim trudnościom eksperci opracowali niezwykle wyważony i logiczny w swych rozwiązaniach, „krystalicznie czysty”⁵⁹ projekt nowej konwencji. Jak można było oczekiwać, spotkał się on z jednej strony z wnikliwą oceną, a z drugiej – z nieprzejednaną krytyką środowisk antykwarycznych⁶⁰. Spór przeniósł się także na posiedzenia czterech konferencji ekspertów rządowych, które odbyły się w Rzymie w latach 1991-1993 i omal nie skończyły się całkowitym fiaskiem. Na ostatecznej konferencji dyplomatycznej uratowała go, w zasadzie w ostatniej chwili, inicjatywa delegacji meksykańskiej. Zaproponowała ona utworzenie grupy roboczej, składającej się przede wszystkim z reprezentantów wspomnianych wyżej dwóch grup państw. Kompromis zadowolający większość został osiągnięty ostatniego dnia konferencji i pozwolił przyjąć Konwencję 24 czerwca 1995 r.⁶¹

Najkrócej oceniając ten dokument, należy stwierdzić, że stanowi on bez wątpienia ogromny postęp w ochronie dziedzictwa kulturowego w skali ogólnosiwiatowej. Przyjęto bowiem jednolite regulacje prawne, które odpowiednio szeroko stosowane mogą przyczynić się do uwolnienia międzynarodowego obrotu zabytkami ruchomymi⁶² od głównych dotychczasowych patologii. Przede wszystkim podkreślić trzeba absolutny obowiązek restytucji skradzionego dobra kultury, a także definitywne uznanie kontroli eksportu za normę prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, której naruszenie może stanowić podstawę roszczenia o zwrot wywiezionego dobra kultury.

Nie oznacza to wszakże wyeliminowania wszystkich problemów, a w szczególności wspomnianych wyżej różnic legislacyjnych na poziomie krajowym, czego wynikiem jest wprowadzenie swoistego dualizmu w regulacji obrotu krajowego i globalnego w zakresie dóbr skradzionych. Wynika on z ograniczenia stosowania

⁵⁹ *Crystal clear* – określenie L. Prott, *The UNIDROIT...*, s. 216.

⁶⁰ Ataki te wraz z wymownymi przykładami opisuje L. Prott, *The UNIDROIT...*, s. 216 i n.

⁶¹ Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Property. Szczegóły przebiegu tych prac oraz tekst dokumentu podaje L.V. Prott, *Commentary on the UNIDROIT Convention*, Institute of Art and Law, Leicester 1997, s. 12 i n. Tłum. polskie Konwencji W. Kowalski, *Konwencja UNIDROIT...*

⁶² W tym miejscu wypada dodać, że zabytki te zostały w Konwencji zdefiniowane, a nadto opisane według ich rodzajów w Aneksie załączonym do Konwencji. Zgodnie z art. 2, są to „te obiekty kulturowe, które z powodów religijnych lub świeckich są ważne z punktu widzenia archeologii, prehistorii, historii, sztuki lub nauki, a nadto należą do jednej z kategorii wymienionych w Aneksie do Konwencji”. Istotnym zawężeniem definiowanego pojęcia jest cezura 100 lat dawności, wprowadzona w nim w stosunku do niektórych kategorii obiektów, np. mebli.

Konwencji jedynie do stosunków międzynarodowych. W art. 1 jasno stwierdzono, że stosuje się ją „do roszczeń o charakterze międzynarodowym o:

- a) restytucję skradzionych obiektów kulturowych, wywiezionych z terytorium Umawiającego się Państwa;
- b) o zwrot obiektu kulturowego, wywiezionego z terytorium Umawiającego się Państwa z naruszeniem obowiązującego w nim prawa regulującego eksport takich obiektów z powodu ich znaczenia kulturowego⁶³.

Trzeba jednocześnie podkreślić, że już samo sformułowanie „roszczenie o charakterze międzynarodowym”, na pierwszy rzut oka w pełni zrozumiałe, nie jest jednak dla wszystkich w doktrynie całkowicie jasne, mając na uwadze przykłady z praktyki. Na przykład Lynden Vivien Prott pyta, czy w świetle tego pojęcia Konwencja znalazła by zastosowanie do przedstawionej wyżej sprawy *Winkword v. Christie, Manson & Woods Ltd.*⁶⁴ Wątpliwości wysuwane nie tylko przez tę autorkę, wynikające z faktu wystąpienia zarówno kradzieży, jak i rozpatrywania sprawy restytucyjnej na terytorium tego samego państwa, należy rozwiązać na rzecz stosowania jednak w podobnych sytuacjach omawianej Konwencji⁶⁵. W tym konkretnym przypadku za odpowiedzialną twierdzącą przemawia faktyczne wystąpienie istotnego elementu zagranicznego w przebiegu wydarzeń, skoro własność rzeźb skradzionych na wyspach brytyjskich została nabyta we Włoszech, a także, jak się podkreśla, „duch” Konwencji, którą przyjęto m.in. w celu zapobiegania swoistemu „praniu” dóbr kultury⁶⁶ poprzez wykorzystywanie różnic zachodzących między prawem różnych krajów.

Usunięcie wspomnianej wątpliwości nie zmienia wszakże faktu, że postanowienie art. 1 Konwencji wprowadza w praktyce, jak już wspomniano wyżej⁶⁷, potencjalny dualizm skutków w zależności od tego, czy nabycie ma międzynarodowy charakter, czy nie. Wprawdzie zgodnie z art. 3 Konwencji, „posiadacz zwróci dobro kultury, które zostało skradzione”⁶⁸, ale po ograniczeniu zasięgu działania Konwencji do roszczeń międzynarodowych nie będzie musiał jednak tego uczynić w przypadku zbiegu kradzieży i zbycia wewnątrz tego samego kraju, jeżeli nie wynika to z obowiązującego w nim prawa wewnętrznego. Wzmiankowane wyżej różnice legislacyjne pozostają w mocy, tyle że ich skutki ograniczone zostaną do teryto-

⁶³ „This Convention applies to claims of an international character for (a) the restitution of stolen cultural objects removed from the territory of a Contracting State; (b) the return of cultural objects removed from the territory of a Contracting State contrary to its law regulating the export of cultural objects because of their cultural significance” (art. 1).

⁶⁴ L.V. Prott, *Commentary...*, s. 22.

⁶⁵ G. Reichelt, *Die Rolle von UNIDROIT für den Internationalen Kulturgüterschutz*, w: F. Matscher, I. Seidl-Hohenveldern (red.), *Europa im Aufbruch: Festschrift Fritz Schwindt zum 80 Geburtstag*, Manz Verlag, Wien 1993, s. 210.

⁶⁶ L.V. Prott, *Commentary...*, s. 22.

⁶⁷ A także we wcześniejszej pracy autora, por. W. Kowalski, *Nabycie...*, s. 209.

⁶⁸ „The possessor of a cultural object which has been stolen shall return it” (art. 3).

rium jednego państwa. Komentując jeszcze ten artykuł, trzeba nadto wspomnieć, że zastosowane w nim pojęcie „skradziony” ma znaczenie przyjęte już na użytek prawa ochrony dóbr kultury, a mianowicie jest ono o wiele szersze, niż to się zwykle przyjmuje. Obok typowej kradzieży obejmuje bowiem także uzyskanie danego obiektu drogą nielegalnych wykopalisk lub bezprawnego zatrzymania obiektu legalnie wykopanego⁶⁹.

Podsumowując analizę art. 3, należy stwierdzić, że podkreślone zawężenie działania Konwencji do relacji międzynarodowych ogranicza także stosowanie tego przepisu, ale nie niweczy jej głównego osiągnięcia zawartego w tym artykule, a mianowicie wprowadzenia absolutnego obowiązku restytucji skradzionego dobra kultury.

Drugim podstawowym sukcesem twórców omawianego dokumentu jest wprowadzenie obowiązku zwrotu obiektu kulturowego, który został wywieziony za granicę z naruszeniem zakazu wywozu. Ponieważ zakaz ten wynika z prawa publicznego, głównym problemem prawnym do pokonania było w tym przypadku porzucenie dotychczasowej zasady rozpoznawania przez sądy powszechne roszczeń opartych jedynie na prawie prywatnym. Chodziło zatem o przekonanie społeczności międzynarodowej, że ze względu na szczególny charakter dziedzictwa kulturowego dla wszystkich sądy winny uznać również prawo publiczne w postaci norm kontroli eksportu za podstawę roszczeń o zwrot obiektów kultury wywiezionych z ich naruszeniem. Zasadę wyłącznej akceptacji roszczeń opartych na prawie prywatnym zaczęto wprawdzie podważać już w latach 70., m.in. wyłom w jej stosowaniu znalazł się w Konwencji o prawie właściwym dla zobowiązań umownych, otwartej do podpisu w Rzymie w dniu 19 czerwca 1980 r.⁷⁰ oraz we wspomnianej wyżej dyrektywie 93/7/EEC, ale w sposób tak wyraźny i jednoznaczny nastąpiło to po raz pierwszy dopiero w omawianych klauzulach Konwencji UNIDROIT⁷¹. Wyrazem przełomu jest jednoznaczne i kategoryczne sformułowanie art. 5 ust. 3, zgodnie z którym „Sąd lub inny kompetentny organ Państwa do którego skierowany został wniosek o zwrot, zarządzi zwrot nielegalnie wywiezionego obiektu kulturowego [...]”⁷². Przepis ten ma podobnie imperatywny charakter jak omówiony wyżej art. 3 ust. 1, nakazujący restytucję obiektu skradzionego, ale mając na celu jak najdalej idące pogodzenie wspomnianych wyżej sprzecznych interesów, zakres

⁶⁹ „For the purposes of this Convention, a cultural object which has been unlawfully excavated or lawfully excavated but unlawfully retained shall be considered stolen, when consistent with the law of the State where the excavation took place” (art. 3.2).

⁷⁰ Konwencja o prawie właściwym dla zobowiązań umownych, otwarta do podpisu w Rzymie w dniu 19 czerwca 1980 r., Dz. U. z 2008 r. Nr 10, poz. 57.

⁷¹ Podkreśla się to w: *UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects: Explanatory Report...*, s. 524; por. także L.V. Prott, *Commentary...*, s. 53.

⁷² „The court or other competent authority of the State addressed shall order the return of an illegally exported cultural object [...]” (art. 5.3).

zabytków podlegających zwrotowi ze względu na nielegalny wywóz został istotnie ograniczony. Otóż dla uzyskania decyzji o zwrocie państwo wnioskujące o taki zwrot musi wykazać, że utracony obiekt ma dla niego duże znaczenie kulturowe albo też wywóz danego obiektu z jego terytorium w sposób znaczący zaszkodził:

- a) fizycznemu zachowaniu obiektu lub jego kontekstu;
- b) integralności obiektu złożonego (zespołu zabytkowego);
- c) zachowaniu informacji o charakterze np. naukowym lub historycznym;
- d) tradycyjnemu lub rytualnemu użytkowi tego obiektu przez społeczność plemienną lub miejscową⁷³.

Jak wspomniano, ziszczenie się tych okoliczności winno być w każdym przypadku wykazane, tzn. wniosek o zwrot musi zawierać lub muszą być do niego dołączone odpowiednie informacje faktyczne lub prawne, które pozwolą udowodnić ich wystąpienie⁷⁴.

Naturalnym następstwem wprowadzenia obowiązków restytucji skradzionego dobra kultury oraz zwrotu obiektu nielegalnie wywiezionego była konieczność rozwiązania wszystkich konsekwencji prawnych, zarówno restytucji, jak i zwrotu⁷⁵.

W sposób identyczny ustalono zasadę przedawniania takich roszczeń. Wprowadzono mianowicie dla obu z nich dwa podstawowe terminy w tym zakresie. Pierwszy to 3 lata, jakie przysługują na wniesienie roszczenia, liczone od chwili, kiedy wnoszący je ustalił miejsce przechowywania przedmiotu roszczenia i tożsamość posiadacza (art. 3.3 oraz art. 5.5 Konwencji)⁷⁶. Rozwiązanie to określa się jako zasadę „odkrycia” (*discovery rule*), która została zaczerpnięta z prawa amerykańskiego, a w Europie zastosowano ją we wspomnianej dyrektywie 93/7/EEC z 1993 r., dotyczącej zwrotu nielegalnie wywiezionych dóbr kultury, zmodyfikowanej ostatnio bez zmian w tym zakresie w 2014 r. Jak trafnie podkreśliła L.V. Prott⁷⁷,

⁷³ „if the requesting State establishes that the removal of the object from its territory significantly impairs one or more of the following interest: (a) the physical reservation of the object or of its context; (b) the integrity of a complex object; (c) the preservation of information of, for example, a scientific or historical character; (d) the traditional or ritual use of the object by a tribal or indigenous community, or establishes that the object is of significant cultural importance for the requesting State” (art. 5).

⁷⁴ „Any request [...] shall contain or be accompanied by such information of a factual or legal nature as may assist the court or other competent authority of the State addressed in determining whether the requirements of paragraphs 1 to 3 have been met” (art. 5.4).

⁷⁵ Odróżnienie tych dwóch pojęć ma oczywiście szersze uzasadnienie prawne i odzwierciedla terminologię konsekwentnie stosowaną od lat w dokumentach UNESCO. Por. na ten temat: W.W. Kowalski, *Restitution of Works of Art pursuant to Private and Public International Law*, Hague Academy of International Law, „Recueil des cours” Vol. 288, Matrinus Nijhoff, Dordrecht – Boston – London 2002, odpowiednio s. 24 i n. oraz s. 92 i n.

⁷⁶ „Any claim for restitution shall be brought within a period of three years from the time when the claimant knew the location of the cultural object and the identity of its possessor, and in any case within a period of fifty years from the time of the theft” (art. 3.3), względnie „from the date of the export or from the date on which the object should have been returned under a permit [...]” (art. 5.5).

⁷⁷ L.V. Prott, *Commentary...*, s. 35.

zasada ta bardziej sprzyja okradzionym właścicielom niż rozwiązania w tym zakresie przyjęte w wielu systemach prawa. W szczególności można to powiedzieć o systemach, gdzie termin przedawnienia liczy się od momentu kradzieży, a nawet od nabycia w dobrej wierze. Jest ono wszakże mniej korzystne od zasady „żądanania i odmowy” (*demand and refusal*), wypracowanej przez orzecznictwo sądowe w Nowym Jorku⁷⁸.

Drugim terminem przedawnienia jest absolutny okres biegnący stale i wynoszący 50 lat od momentu kradzieży lub od dnia nielegalnego wywozu, względnie daty, kiedy obiekt miał wrócić po legalnym wywozie (art. 3.3 *in fine* oraz art. 5.5 *in fine* Konwencji). Jak widać, podstawowe terminy przedawnienia są identyczne dla roszczeń o restytucję i roszczenia o zwrot, aczkolwiek trzeba dodać, że spod działania terminu pięćdziesięcioletniego wyłączone są roszczenia restytucyjne dotyczące obiektów stanowiących nieodłączną część zabytku lub miejsca archeologicznego, a także roszczenia o dobra kultury należące do zbiorów publicznych⁷⁹. Wprowadzenie przez Konwencję specjalnej ochrony integralności zabytków lub miejsc archeologicznych jest zgodne z aktualną tendencją, wyrażoną np. w rekomendacji o środkach promowania zintegrowanej konserwacji zespołów historycznych, składających się z obiektów nieruchomych i ruchomych, przyjętej przez Radę Europy w 1998 r.⁸⁰ Objęcie nią natomiast kolekcji publicznych uwzględnia w pewien sposób znaną prawom niektórych krajów, np. Francji, zasadę niezbywalności uprzywilejowanych kategorii dóbr kultury, np. należących do państwa lub instytucji publicznych. Zgodnie z art. 3.7 Konwencji, kolekcję taką stanowi zespół zinventoryzowanych lub inaczej zidentyfikowanych obiektów kultury, które stanowią własność państwa, władz regionalnych lub lokalnych, instytucji religijnej lub innej, utworzonej w celach kulturalnych, edukacyjnych lub naukowych, przy czym jest ona uznana za działającą w interesie publicznym⁸¹. W tym miejscu trzeba jeszcze

⁷⁸ Por. szerzej na ten temat, W. Kowalski, *Nabycie...*, s. 168.

⁷⁹ „However, a claim for restitution of a cultural object forming an integral part of an identified monument or a archaeological site, or belonging to a public collection, shall not be subject to time limitations other than a period of three years from the time when the claimant knew the location of the cultural object and the identity of its possessor” (art. 3.4).

⁸⁰ Recommendation on Measures to Promote the Integrated Conservation of Historic Complexes Composed of Immovable and Movable Property, No. R (1998) 4, Council of Europe, European Cultural Heritage. Intergovernmental Co-operation: Vol. 1: *Collected Texts*, Strasbourg 2002, s. 311 i n. Więcej informacji na ten temat por. np. W. Kowalski, *Protecting the Integrity of a Complex Heritage Object*, „Art, Antiquity and Law” 1998, Vol. 3; P.J. O’Keefe, *The Council of Europe Recommendation on Historic Complexes*, „Art, Antiquity and Law” 1998, Vol. 3. Por. także W. Kowalski, *Ochrona integralności zespołów zabytkowych w Polsce. Podstawy prawne i praktyka*, „Ochrona Zabytków” 1995, nr 3-4.

⁸¹ „For the purposes of this Convention, a «public collection» consists of a group of inventoried or otherwise identified cultural objects owned by: (a) Contracting State; (b) a regional or local authority of a Contracting State; (c) a religious institution in a Contracting State or; (d) an institution that is established for an essentially cultural, educational or scientific purpose in a Contracting state and is recognized in that State as serving the public interest” (art. 3.7).

dodać, że z tak zdefiniowanymi kolekcjami zrównane są pod względem przedawnienia roszczeń restytucyjnych obiekty kulturowe należące lub używane przez społeczności plemienne lub lokalne i ważne dla nich ze względów religijnych lub wspólnotowych jako część ich tradycji i rytuałów (art. 3.8).

Dla pełnego obrazu kwestii przedawnienia trzeba wszakże dodać, że tak skonstruowana ochrona specjalna może być osłabiona w wyniku skorzystania przez państwa przystępujące do Konwencji z danej im w art. 3.5 tego aktu możliwości ustanowienia w trybie indywidualnym przedawnienia dla takich uprzywilejowanych roszczeń w postaci okresu 75 lat lub innego, jaki przewidziany jest przez prawo tego państwa. Deklaracja w tym zakresie składana jest w momencie wiązania się Konwencją (art. 3.6), a ustalony w ten sposób termin dotyczy także roszczeń kierowanych z tego państwa za granicę (art. 3.5 *in fine*).

Najtrudniejszą kwestią do rozwiązania była sprawa ewentualnej kompensaty dla nabywcy zabytku objętego jednym z obydwu omawianych roszczeń, który nabył w dobrej wierze obiekt skradziony bądź nielegalnie wywieziony. Niewątpliwie nie było można uciec od tej sprawy, gdyż – jak zapowiadał wcześniej Jean Chatelain w odniesieniu do nabycia obiektów skradzionych – „Niezbędne jest jasne wypowiedzenie się w sprawie ochrony nabywcy w dobrej wierze. Z naszej strony jesteśmy przekonani, że prawdziwa ochrona dóbr kultury jest niemożliwa bez całkowitego zniesienia ochrony nabywców, to jest zastrzeżenia restytucji bez odszkodowania we wszystkich przypadkach. Spekulacja dziełami sztuki ma bowiem taką naturę, że po kilku sukcesywnych sprzedażach szybko osiągają one wysokie ceny. Jeżeli więc pełnoprawny właściciel ma zwrócić zapłaconą cenę, jej odzyskanie będzie często niemożliwe. Znowu zatem stanowi to pośrednią ochronę nie tylko ostatniego nabywcy, ale także wszystkich tych, przez czyje ręce dzieło to przeszło po drodze”⁸².

Nie było trudne do przewidzenia, że problem ten podzieli ekspertów, wśród których byli z jednej strony zwolennicy poglądów Chatelaina, z drugiej zaś osoby skłonne opowiedzieć się za odszkodowaniem choćby w celu złagodzenia skutków nieograniczonej restytucji⁸³. Ostatecznie zgodzono się na kompromis „nagradzający” nabywcy należyta staranność, jeżeli zachował ją przy kupowaniu dzieła sztuki, i to zarówno skradzionego, jak i nielegalnie wywiezionego. W obydwu przypadkach umożliwiono bowiem posiadaczom takich obiektów uzyskanie odszkodowania,

⁸² „A clear commitment is necessary on the protection due to the bona fide purchaser. We for our part are convinced that genuinely effective protection of the property concerned is impossible without total abolition of protection of purchasers – i.e., by stipulating restitution without compensation in all cases. For speculation in art objects is such that after several successive sales they can quickly fetch considerable prices. If the legitimate owner is to be obliged to pay back the purchase price, recovery will often be impossible. Again, this would constitute indirect protection not only of the final purchaser but also of all those through whose hands the object has passed”. J. Chatelain, *op. cit.*, s. 114.

⁸³ Por. L.V. Prott, *Commentary...*, s. 41.

a odmienności w warunkach jego przyznania wynikają jedynie z różnych okoliczności ich nabycia, które pozwalają sformułować i ocenić oczekiwaną przez prawo staranność nabywcy. Warunek podstawowy i wspólny to oczywiście brak świadomości po stronie nabywcy co do pochodzenia nabywanego przezeń obiektu. Określa go identyczna formuła w tym zakresie zawarta w obu stosownych normach, a mianowicie: „posiadacz obiektu kulturowego jest uprawniony w chwili restytucji/zwrotu do otrzymania słusznego i odpowiedniego odszkodowania, pod warunkiem że nie wiedział ani mimo racjonalnego postępowania nie mógł wiedzieć, iż nabywane dobro pochodzi z kradzieży / że obiekt został nielegalnie wywieziony” (art. 4.1 oraz art. 6.1)⁸⁴.

Co łatwo zauważyć, w żadnym z powołanych przepisów nie zastosowano powszechnie używanego w takich sytuacjach pojęcia dobrej wiary. Postąpiono tak, mając na względzie trudności z uniwersalnym stosowaniem tej koncepcji, która co prawda wywodzi się ze wspólnego dla wielu państw prawa rzymskiego, ale współcześnie różnie jest rozumiana, zależnie od tradycji prawnej danego kraju. Starano się zastąpić pojęcie dobrej wiary bardziej obiektywnymi kryteriami kwalifikującymi zachowanie przez nabywcę należytej staranności. Pierwsze z nich sprowadza się w praktyce do ustalenia, czy posiadacz wiedział, czy nie wiedział, albo też powinien był wiedzieć, że nabywany obiekt został skradziony, względnie nielegalnie wywieziony. Drugie zaś zostało oddzielnie sprecyzowane w odniesieniu do każdego z tych obiektów.

Stosownie do art. 4.4 Konwencji, przy badaniu staranności posiadacza przy nabywaniu skradzionego dobra kultury należy brać pod uwagę wszystkie towarzyszące temu okoliczności, włączając w to charakter stron, zapłaconą cenę, fakt, czy posiadacz sprawdził – w ramach racjonalnego postępowania – dostępny rejestr skradzionych dóbr kultury, jak też inne źródło informacji oraz dokumentację, do której mógł mieć dostęp, a także czy zwrócił się do dostępnych agencji lub przedsięwzięł jakiegokolwiek dalsze czynności, jakie podjęłaby inna, racjonalnie postępująca osoba w podobnych okolicznościach⁸⁵. Podana tu definicja zawiera tradycyjne elementy łączone od dawna ze stanem dobrej wiary, takie jak: okoliczności

⁸⁴ Powołane przepisy brzmią w całości: „The possessor of a stolen cultural object required to return it shall be entitled, at the time of its restitution, to payment of fair and reasonable compensation provided that he neither knew nor ought reasonably to have known that the object was stolen and can prove that it exercised due diligence when acquiring the object” (art. 4.1) oraz: „The possessor of a cultural object who acquired the object after it was illegally exported shall be entitled, at the time of its return, to payment by the Requesting State of fair and reasonable compensation, provided that the possessor neither knew nor ought reasonably to have known at the time of acquisition that the object has been illegally exported” (art. 6.1).

⁸⁵ „In determining whether the possessor exercised due diligence, regard shall be had to all the circumstances of the acquisition, including the character of the parties, the price paid, whether the possessor consulted any reasonably accessible register of stolen cultural objects, and any other relevant information and documentation which it could reasonably have obtained, and whether the possessor consulted accessible agencies or took any other step that a reasonable person would have taken in the circumstances” (art. 4.4).

nabywania, charakter stron czy zapłaconą cenę. Na specjalne podkreślenie zasługuje jednak dalsza jej część, gdzie wylicza się nowe powinności ostrożnego nabywcy, takie jak sprawdzenie odpowiednich rejestrów czy zasięgnięcie opinii stosownych agencji, zasięgnięcie przydatnych informacji czy sprawdzenie dokumentacji itp. Takie ujęcie należytej staranności zmienia to kryterium na bardziej dynamiczne i wymagające wobec nabywcy niż oczekiwania związane ze spełnieniem raczej statycznej przesłanki dobrej wiary. Godna szczególnej uwagi w tym zapisie jest sugestia skorzystania z rejestru skradzionych dzieł sztuki, która jest wynikiem możliwości wykorzystania tutaj najnowszych osiągnięć techniki. Dzięki zastosowaniu zaawansowanych technologii komputerowych można już dzisiaj gromadzić i przetwarzać, a następnie szybko i łatwo udostępniać duże ilości aktualnych informacji o skradzionych dobrach kultury. Korzyści te zostały dostrzeżone już stosunkowo dawno⁸⁶, a obecnie dostępne są już dobrze działające rejestry, obejmujące swym zasięgiem rynek sztuki praktycznie na całym świecie⁸⁷. Dopuszczenie skorzystania z takiej możliwości jako kryterium oceny zachowania się nabywcy pozwala niewątpliwie zobiektywizować jego staranność⁸⁸. Trzeba wreszcie podkreślić, że jak to wynika z cytowanego już art. 4.1, pewną nowością jest też obciążenie posiadacza zobowiązanego do zwrotu dowodem zachowania przez niego należytej staranności w czasie, kiedy nabywał kwestionowany obiekt.

To samo kryterium w odniesieniu do nabywania obiektu pochodzącego z nielegalnego wywozu nie jest, ze zrozumiałych względów, tak rozbudowane i obejmuje jedynie badanie okoliczności jego nabycia, w tym brak licencji wywozowej, którą sprzedawca mógłby przedstawić, gdyby obiekt wywieziono zgodnie z prawem państwa wnioskującego jego zwrot⁸⁹.

W konsekwencji spełnienia przez posiadacza zobowiązanego do restytucji bądź zwrotu obiektu kulturowego warunków otrzymania odszkodowania należy ustalić, jak ma ono być ustalone oraz kto ma je zapłacić. Także i ta kwestia była przedmiotem wielu kontrowersji podczas prac nad Konwencją⁹⁰. W odniesieniu do obiektu skradzionego nie zostały one definitywnie rozstrzygnięte i w rezultacie nie wskazano wprost podmiotu zobowiązanego do zapłaty. Pośrednio z Konwencji wynika jedynie, że zasadniczo odszkodowanie będzie musiał zapłacić składający roszczenie, skoro art. 4.3 nakazuje, aby zapłacenie przez niego odszkodowania nie

⁸⁶ F. Feldman, B. Burnham, *An Art Theft Archive: Principles and Realization*, „Connecticut Law Review” 1978, Vol. 10; W.R. Crewdson, *An International Register of Stolen Valuables. International Legal Protection of Cultural Property*, Council of Europe, Strasbourg 1984, s. 112 i 113.

⁸⁷ Więcej na ten temat P.J. O’Keefe, *The Use of Databases to Combat Theft of Cultural Heritage Material*, „Art, Antiquity and Law” 1997, Vol. 2, No. 4.

⁸⁸ R. Crewdson, *Good Faith Redefined. A Practical Solution*, UNIDROIT 1988, Study LXX – Doc. 6, s. 3.

⁸⁹ „regard shall be paid to the circumstances of the acquisition, including the absence of an export certificate required under the law of the requesting State” (art. 6.2).

⁹⁰ L.V. Pratt, *Commentary...*, s. 45.

wpływało na prawo regresu wobec jakiegokolwiek innej osoby. Inny artykuł sugeruje natomiast podjęcie odpowiednich czynności, aby bez uszczerbku dla prawa posiadacza do odszkodowania zostało ono jednak zapłacone przez osobę, która przekazała dobro kulturowe aktualnemu posiadaczowi lub któremukolwiek posiadaczowi poprzedniemu, jeżeli będzie to zgodne z prawem państwa wniesienia roszczenia⁹¹. Inaczej jest natomiast, gdy odszkodowanie przysługuje za zwrot obiektu pochodzącego z nielegalnego wywozu, albowiem w tym przypadku w art. 6.1 określono wprost państwo występujące z wnioskiem o taki zwrot jako płatnika odszkodowania. Wspólna zasada wskazuje zaś sposób jego ustalania poprzez syntetyczne określenie, iż ma ono być „słuszne i rozsądne” (*fair and reasonable*, art. 4.1 oraz art. 6.1). W praktyce pozostawiono zatem tutaj sądom swobodę, ale w praktyce będzie ona zdeterminowana spełnieniem przez nabywcę omówionych wyżej kryteriów należytej staranności, wymaganych od niego przy nabywaniu obiektu zależnie od jego pochodzenia. W ramach niniejszych uwag należy jeszcze wyjaśnić, że w sytuacji zwrotu zabytku nielegalnie wywiezionego posiadacz może umówić się z państwem wnioskującym o zwrot, że w zamian za zrzeczenie się odszkodowania: (a) zatrzyma tytuł własności obiektu albo (b) sprzeda lub podaruje zwracany obiekt wybranej przez siebie, a dającej odpowiednie gwarancje osobie, która zamieszkuje w tym państwie⁹². Taka propozycja wynika z celu przepisów dotyczących kwestii zwrotu, mających doprowadzić jedynie do fizycznego powrotu obiektu na terytorium państwa, z którego został on nielegalnie wywieziony. W żaden natomiast sposób nie odnoszą się one do kwestii własności dóbr kultury objętych tą regulacją. Można wreszcie dodać, że nie stosuje się jej w przypadku, gdy wywóz przestał już być zabroniony w czasie żądania zwrotu, a nadto, jeżeli wywóz ten nastąpił za życia twórcy obiektu kulturowego lub w okresie 50 lat od jego śmierci. Ten ostatni warunek nie uchyla wspomnianych przepisów, jeżeli obiekt został wykonany w celu użytku tradycyjnego lub rytualnego przez członka lub członków wspólnoty plemiennej lub lokalnej, a po zwrocie wróci on do tej społeczności⁹³.

Podsumowanie analizy drogi do przyjęcia Konwencji UNIDROIT oraz jej podstawowych rozwiązań można rozpocząć od stwierdzenia, że każda regulacja

⁹¹ „Without prejudice to the right of the possessor to compensation [...], reasonable efforts shall be made to have the person who transferred the cultural object to the possessor, or any prior transferor, pay the compensation where to do so would be consistent with the law of the state in which the claim is brought” (art. 4.2).

⁹² „Instead of compensation, and in agreement with the requesting State, the possessor required to return the cultural object to the State, may decide: a) to retain ownership of the object; or b) to transfer ownership against payment or gratuitously to a person of its choice residing in the requesting State who provides the necessary guarantees” (art. 6.3).

⁹³ „Notwithstanding the provision of sub-paragraph (b) of the preceding paragraph, the provisions of this Chapter shall apply where a cultural object was made by a member or members of a tribal or indigenous community for traditional or ritual use by that community and the object will be returned to that community” (art. 7.1.2).

prawna jest produktem swoich czasów i nie tylko reaguje na określone zjawiska społeczne, ale także często odzwierciedla grę interesów czasu swego powstania. W sposób szczególny uwidacznia się ona w wielu instrumentach prawa międzynarodowego, które pełne są rozwiązań ogólnikowych lub wręcz niedoskonałych, często niweczających skuteczność przyjmowanych dokumentów. Rozwiązania te są naturalnym wynikiem kompromisów zawieranych przez państwa negocjujące konkretne zapisy, które wynikają z rozbieżnych lub wręcz sprzecznych interesów tych państw. Przykładem takiego aktu jest „bezpośredni poprzednik” omawianej Konwencji, a mianowicie także przedstawiona wyżej Konwencja UNESCO z 1970 r. Mimo swych braków i niedoskonałości trudno jednak zaprzeczyć, że zawiera rozwiązania korzystne w postaci możliwości restytucji zabytków skradzionych i wywiezionych za granicę, których nie udało się urzeczywistnić wcześniej. Stanowi ona przeto niewątpliwie wyraźne ogniwo prowadzące do rozwiązań przyjętych w Konwencji UNIDROIT, uważanej zresztą, jak wspomniano, za jej uzupełnienie.

W tej sytuacji można przyjąć, że przyjęcie Konwencji UNIDROIT zamyka pewien kolejny okres budowy norm międzynarodowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego przed kradzieżą i nielegalnym wywozem jego ruchomych składników. Przyjęty z takim trudem dokument już obowiązuje, a wciąż niewielka liczba ratyfikacji nie powinna być oceniana pesymistycznie, gdyż – jak podkreśla to po analizie L.V. Prott – wcześniejszy dokument z 1970 r. osiągnął dużą liczbę ratyfikacji, ale dopiero po wielu latach od podpisania. Wcale nie wolniejszy tryb przystępowania państw do Konwencji UNIDROIT nie jest więc klęską tego dokumentu⁹⁴. Poważnym jego minusem jest fakt stosowania go tylko do roszczeń międzynarodowych, a zatem w krajach chroniących nabywców w dobrej wierze, w tym także nabywców dóbr kultury, problem pogodzenia ochrony dziedzictwa z ochroną wolnego rynku pozostaje nadal otwarty. Nie naruszając tego stanu, autorzy Konwencji nie wykorzystali niestety szansy kompleksowego i definitywnego rozstrzygnięcia problemu nabycia dóbr kultury od nieuprawnionego w skali globalnej, chociaż trzeba jednocześnie przyznać, że przy aktualnych różnicach w regulacjach wewnętrznych szansa nie była duża. Ten dokument jest przecież także owocem czasu swego powstania i odzwierciedla aktualne sprzeczności interesów.

Mimo tych mankamentów dokument przynosi niewątpliwy postęp, w tym również w zakresie próby rozwiązania problemu ochrony nabywców w dobrej wierze w kontekście ochrony dóbr kultury⁹⁵. Pozostaje w mocy wcześniejsze stwierdzenie autora niniejszego artykułu, że trudno jeszcze ocenić perspektywę stoso-

⁹⁴ L. Prott, *The UNIDROIT...*, s. 230.

⁹⁵ P. Lalive, *Une avancee du droit international: La convention de Rome d'UNIDROIT sur les biens culturels volés ou illicitement exportés*, „Uniform Law Review” 1996, Vol. 1, s. 56 i n.; I.A. Stamatoudi, *Restitution of Stolen and Illegally Exported Cultural Objects under the Unidroit Convention*, w: P.L.C. Torremans (red.), *Legal Convergence in the Enlarged Europe of the New Millennium*, Kluwer Law International, The Hague – Boston – London 2000, s. 142.

wania klauzuli Konwencji w zakresie oceny dobrej wiary. Być może trudności stosowania jej w różnych krajach doprowadzą do wniosku, że niezbędna będzie pełna jej obiektywizacja spowodowana np. do obowiązkowego sprawdzenia rejestru skradzionych dóbr kultury, którego zaniechanie przesądzać będzie o braku zachowania należytej staranności. W dobie rozwoju takich rejestrów i przy ich praktycznie powszechnej dostępności taka nowelizacja Konwencji może okazać się pożyteczna, a nawet niezbędna⁹⁶. Prawdopodobnie kwestie te będzie można rozwiązać w przypadku podjęcia kolejnej inicjatywy międzynarodowej w omawianym zakresie, co może nastąpić ok. 2020 r.⁹⁷

Bibliografia

- Bator P.M., *The Conception of the National Artistic Patrimony and Its Protection by National and International Rules Regarding the Illicit Trade in Art*, w: *The Penal Protection of Works of Art*, Siracusa 1983.
- Bolla G., *Keynote Address: The UNESCO Convention on Illicit Traffic in Art*, „New York University Journal of International Law and Politics” 1983, Vol. 15.
- Borodkin L.J., *The Economics of Antiquities Looting and a Proposed Legal Alternative*, „Columbia Law Review” 1995, Vol. 95, No. 2.
- Ceuster J. De, *Les règles communautaires en matière de restitution de biens culturels ayant quitté illicitement le territoire d'un Etat membre Analyse de la directive 93/7/CEE du 15 mars 1993*, Revue du Marché Unique Européen 1993, Vol. 2.
- Chatelain J., *Means of Combating the Theft of and Illegal Traffic in Works of Art in the Nine Countries of the EEC*, Commission of the European Communities. Doc. XII/757/76-E, Brussels 1976.
- Colley M., *The Effect of Efforts to Control Illicit Art traffic on Legitimate International Commerce in Art*, „Georgia Journal of International and Comparative Law” 1978, Vol. 8, No. 2.
- Compagna A.M., Petraroia P., *Beni culturali e Mercato Europeo. Norme sull'esportazione nei paesi della Comunità*, Roma 1991.
- Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property. Conventions and Recommendations of UNESCO Concerning the Protection of the Cultural Heritage, Paris, UNESCO, 1985.
- Council Directive 93/7/EEC of 15 March 1993 on the Return of Cultural Objects Unlawfully Removed from the Territory of a Member State, Official Journal of the European Communities No L 74/74.
- Council Regulation (EEC) No 3911/92 of 9 December 1992 on the Export of Cultural Goods, Official Journal of the European Communities No L 395/1.
- Crewdson W.R., *An International Register of Stolen Valuables. International Legal Protection of Cultural Property*, Council of Europe, Strasbourg 1984.

⁹⁶ Por. W. Kowalski, *Nabycie...*, s. 216; idem, *Purchase of a Stolen Work of Art*, w: P.L.C. Torremans (red.), op. cit., s. 107.

⁹⁷ L. Prött, *The UNIDROIT...*, s. 237.

- Credson R., *Good Faith Redefined. A Practical Solution*, UNIDROIT 1988, Study LXX – Doc. 6.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprawdzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona), Dz. Urz. UE L 159 z 28.05.2014, s. 1 i n.
- Eakin H., *Looted Antiquities. Italy is claiming that Hundreds of Objects in American Museums were illegally Excavated*, Art News 2002.
- Esposito V., Fiorillo L., *The Harmonization of National Legal Systems – A Precondition for Effective International Co-operation in the Restitution of Unlawfully Removed Cultural Property*, w: *International Legal Protection of Cultural Property. Proceedings of the Thirteenth Colloquy on European Law, Delphi, 20-22 September 1983*, Council of Europe, Strasbourg 1984.
- European Convention on Offences Relating to Cultural Property, European Treaty Series, Vol. 119, Council of Europe, Strasbourg 1985.
- European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (revised), European Treaty Series, Vol. 143, Valetta – La Valetta, 16 I 1992.
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r., Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564 i 565.
- Explanatory Report on the European Convention on Offences Relating to Cultural Property*, Strasbourg 1985.
- Feldman F., Burnham B., *An Art Theft Archive: Principles and Realization*, „Connecticut Law Review” 1978, Vol. 10.
- Goy R., *Le régime international de l'importation, de l'exportation et du transfert de propriété des biens culturels*, „Annuaire français de droit international” 1970, Vol. 16.
- Hawkins A., Rothman R.A., Goldstein D.B., *A Tale of Two Innocents: Creating an Equitable Balance Between the Rights of Former Owners and Good Faith Purchasers of Stolen Art*, „Fordham Law Review” 1995, Vol. 64.
- Hayworth A.E., *Stolen Artwork: Deciding Ownership Is No Pretty Picture*, „Duke Law Journal” 1993, Vol. 43, No. 2.
- Jore K.S., *The Illicit Movement of Art and Artifact: How Long Will the Art Market Continue to Benefit from Ineffective Laws Governing Cultural Property?*, „Brooklyn Journal of International Law” 1987, Vol. 13, No. 1.
- Keen G., *The Sale of Works of Art. A Study based on the Times-Sotheby Index*, London 1971.
- Kelly M.J., *Conflicting Trends in the Flourishing International Trade of Art and Antiquities: Restitutio in Integrum and Possessio animo Ferundi/Lucrandi*, „Dickinson Journal of International Law, 1995, Vol. 14, No. 1.
- Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobieganiu nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r., Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106.
- Konwencja o prawie właściwym dla zobowiązań umownych, otwarta do podpisu w Rzymie w dniu 19 czerwca 1980 r., Dz. U. z 2008 r. Nr 10, poz. 57.
- Kowalski W., *Konwencja UNIDROIT o skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dobrach kultury*, Studia i Materiały nr 102, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1996.

- Kowalski W., *Nabywanie własności dzieła sztuki od nieuprawnionego*, Zakamycze, Kraków 2004.
- Kowalski W., *Ochrona integralności zespołów zabytkowych w Polsce. Podstawy prawne i praktyka*, „Ochrona Zabytków” 1995, nr 3-4.
- Kowalski W., *Protecting the Integrity of a Complex Heritage Object*, „Art, Antiquity and Law” 1998, Vol. 3.
- Kowalski W., *Przestępczość a ochrona dziedzictwa kulturalnego krajów Europy Centralnej i Wschodniej*, „Ochrona Zabytków” 1993, nr 2.
- Kowalski W., *Purchase of a Stolen Work of Art*, w: P.L.C. Torremans (red.): *Legal Convergence in the Enlarged Europe of the New Millennium*, Kluwer Law International, The Hague – Boston – London 2000.
- Kowalski W., *The Protection of historic Buildings and Their Artistic Contents Against Crime and Wilful Damage. The Situation in Central and Eastern Europe*, w: *The Protection of Historic Buildings and their Artistic Contents Against Wilful Damage*, Cultural Heritage, No. 33, Council of Europe Press, Strasbourg 1995.
- Kowalski W.W., *Restitution of Works of Art pursuant to Private and Public International Law*, Hague Academy of International Law, „Recueil des cours” Vol. 288, Martinus Nijhoff, Dordrecht – Boston – London 2002.
- Lalive P., *Une avancee du droit international: La convention de Rome d'UNIDROIT sur les biens culturels volés ou illicitement exportés*, „Uniform Law Review” 1996, Vol. 1.
- Leah K.A., *The Current Status of the International Art Trade*, „Suffolk Transnational Law Journal” 1986, Vol. 10, No. 1.
- Loewe R., *Preliminary Draft Convention on the Restitution of Cultural Property*, UNIDROIT 1988, Study LXX – Doc. 3.
- Merryman J.H. (with A.E. Elsen), *Hot Art. – Re-examination of the Illegal International Trade in Cultural Objects*, w: *The Penal Protection of Works of Art*, Siracusa 1983.
- Nahlik S.E., *Zagadnienie międzynarodowej ochrony dzieł sztuki w czasie pokoju*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Juliana Makowskiego z okazji 50-lecia pracy naukowej*, kom. red. T. Cieślak, L. Gelberg, W. Morawiecki Warszawa 1957.
- Niedźwiedz M., *Obrót dobrami kultury w Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, *Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej*, z. 73, Kraków 2000.
- Nørskov V., *Greek Vases for Sale: Some Statistical Evidence*, w: N. Brodie, K. Walker Tubb (red.), *Illicit Antiquities. The Theft of Culture and the Extinction of Archaeology*, London – New York 2002.
- Ogrodzki P., *Kradzieże dzieł sztuki sakralnej we Włoszech*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2002, nr 1.
- O’Keefe P.J., *Commentary on the UNESCO 1970 Convention on Illicit Traffic*, Institute of Art and Law, Leicester 2000.
- O’Keefe P.J., *The Council of Europe Recommendation on Historic Complexes*, „Art, Antiquity and Law” 1998, Vol. 3.
- O’Keefe P.J., *The European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*, „Antiquity” 1993, Vol. 67, No. 255.
- O’Keefe P.J., *The Use of Databases to Combat Theft of Cultural Heritage Material*, „Art, Antiquity and Law” 1997, Vol. 2, No. 4.

- O'Keefe P.J., Prott L.V., *Law and the Cultural Heritage*, Vol. 3: *Movement*, Butterworths, London – Edinburgh 1989.
- Projet de convention portant loi uniforme sur l'acquisition de bonne foi d'objets mobiliers corporels. Texte arrêté par le Comité d'experts gouvernementaux réuni par UNIDROIT, avec rapport explicatif par M. Jean-Georges Sauveplanne, Membre du Conseil de Direction d'UNIDROIT, Rome, Septembre 1975, UNIDROIT 1975, Etude XLV, Doc. 58.
- Protection of Archaeological Heritage. Explanatory Report on the Revised Convention opened for Signature on 16 January 1992, Strasbourg 1993.
- Prott L., *The UNIDROIT Convention on stolen or illegally exported cultural objects – Ten years on*, „Uniform Law Review” 2009, Vol. 14.
- Prott L.V., *Commentary on the UNIDROIT Convention*, Institute of Art and Law, Leicester 1997.
- Prott L.V., O'Keefe P.J., *Law and the Cultural Heritage*, Vol. 1: *Discovery and Excavation*, Abington 1984.
- Recommendation on Measures to Promote the Integrated Conservation of Historic Complexes Composed of Immovable and Movable Property, No. R (1998) 4, Council of Europe, European Cultural Heritage. Intergovernmental Co-operation: Vol. 1: *Collected Texts*, Strasbourg 2002.
- Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property. Conventions and Recommendations of UNESCO Concerning the Protection of the Cultural Heritage, Paris, UNESCO, 1985.
- Reichelt G., *Die Rolle von UNIDROIT für den Internationalen Kulturgüterschutz*, w: F. Matscher, I. Seidl Hohenveldern (red.), *Europa im Aufbruch: Festschrift Fritz Schwindt zum 80 Geburtstag*, Manz Verlag, Wien 1993.
- Reichelt G., *The Protection of Cultural Property*, UNIDROIT 1986, Study LXX – Doc. 1
- Renfrew C., *Loot, Legitimacy and Ownership. The Ethical Crisis in Archaeology*, London 2000.
- Report on the Situation of the Cultural Heritage in Central and Eastern Europe, Council of Europe, Parliamentary Assembly, Doc. 6538, Strasbourg, 1991, Council of Europe 1992, Recommendation No 1172 on the Situation of the Cultural Heritage in Central and Eastern Europe.
- Rodota S., *Explanatory Memorandum, The Art Trade*, Council of Europe Doc. 5834-E, Strasbourg 1988.
- Rodota S., *The Civil Law Aspects of the International Protection of Cultural Property. International Legal Protection of Cultural Property*, Council of Europe, Strasbourg 1984.
- Siehr K., *International Art Trade and the Law*, „Recueil des Cours” 1993, Vol. 6.
- Sieroszewski W., *Ochrona dóbr kultury w ustawodawstwie UNESCO*, wyd. 2 uzup., Warszawa 1978.
- Spiel R.E., *Art. Theft and Forgery Investigation. The Complete Field Manual*, Springfield, Illinois 2000.
- Stamatoudi I.A., *Restitution of Stolen and Illegally Exported Cultural Objects under the Unidroit Convention*, w: P.L.C. Torremans (red.), *Legal Convergence in the Enlarged Europe of the New Millennium*, Kluwer Law International, The Hague – Boston – London 2000.
- The International Protection of Cultural Property*, UNIDROIT 1988, Study LXX – Doc. 4

ARTYKUŁY

Wojciech Kowalski

UNIDROIT *Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects: Explanatory Report*, „Uniform Law Review” 2001, Vol. 3.

Uniform Law on the Acquisition in Good Faith of Corporeal Movables (LUAB). UNIDROIT *Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects: Explanatory Report*, „Uniform Law Review” 2001, Vol. 3, t. 480.

Visscher Ch. de, *International Protection of Works of Art and Historic Monuments*, The Department of State Publication 3590, Washington, 1949.

Watson P., *Dom aukcyjny Sotheby's za zamkniętymi drzwiami*, Warszawa 2004.